

ІДЕЇ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ВИХОВНОМУ ПОЛІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

УДК 373.034(477)(091)“19/20”

*Руслана Даниляк, методист навчально-методичного відділу
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

ІДЕЇ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ВИХОВНОМУ ПОЛІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті виявлено ідеї морального виховання молодших школярів у виховному полі кінця ХХ – початку ХХІ ст.; обґрунтовано доцільність поєднання досвіду світського та релігійного виховання; встановлено, що критерієм вихованості молодшого школяра постає сформована відповідно до його вікових особливостей моральність у прояві доброчесності.

Ключові слова: виховне поле, молодший школяр, моральне виховання, світське виховання, релігійне виховання, моральні цінності, моральність, доброчесність.

Лит. 11.

*Руслана Даниляк, методист учебно-методического отдела
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко*

ИДЕИ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПОЛЕ КОНЦА ХХ – НАЧАЛА ХХІ В.

В статье выявлены идеи нравственного воспитания младших школьников в воспитательном поле конца ХХ – начала ХХІ в.; обоснована целесообразность сочетания опыта светского и религиозного воспитания; установлено, что критерием воспитанности младшего школьника является нравственность в проявлении добродетели, которая сформирована в соответствии с его возрастными особенностями.

Ключевые слова: воспитательное поле, младший школьник, нравственное воспитание, светское воспитание, религиозное воспитание, моральные ценности, нравственность, добродетель.

*Ruslana Danilyak, Methodist of Education and Methodical Department
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko*

THE IDEAS OF A MORAL EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL PUPILS IN THE EDUCATIONAL FIELD OF THE LATE XX – EARLY XXI CENTURY

The article discovered the ideas of the moral education of primary school children in the educational field of the late XX – early XXI century; the expediency of the experience of secular and religious education combination was found; determined that morality in the manifestation of goodness formed according to his age features can serve as a gentle-hood criteria of a primary school pupil.

Keywords: educational field, primary school pupils, moral education, secular education, religious education, moral values, morality, goodness.

Постановка проблеми. Виховне поле кінця ХХ – початку ХХІ ст. – це хронологічне означення освітнього простору, в якому відбувається безперервний діяльнісний міжособистісний процес навчання, розвитку і виховання. Виховне поле суспільства завжди формується під впливом моралі як духовно-культурного механізму регуляції поведінки особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнені норми, цінності, зразки поведінки, принципи ставлення до інших індивідів та соціальних груп [1, 397]. В свою чергу мораль завжди співвідноситься з духовно-ідеальними основами права, релігії, мистецтва, філософії. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. визначив новий соціокультурний контекст для розвитку моральної свідомості та самосвідомості людини, її перевірки

на здатність чинити моральний вибір, плекати моральність у життєвих ситуаціях суспільного і власного життя. Урбанізація, технізація, мілітаризація як основні тенденції сучасного цивілізаційного поступу привели людину до загрози екологічної, техногенної, демографічної, гуманітарної катастрофи, ознаками якої є відчуження, ворожнеча, втрата духовності і моралі. Ці виклики часу на межі тисячоліть постали перед освітою як в її теорії, так і на практиці, одним з яких є проблема морального розвитку особистості, пошук і застосування для його забезпечення ефективних педагогічних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема морального розвитку особистості є міжгалузєвою, її вирішення здійснюється на основі використання наукового і релігійного знання,

теоретичного і практичного досвіду педагогіки, психології, філософії тощо. Питання морального виховання дітей та молоді досліджуються в працях українських та зарубіжних вчених в минулому та сьогодні, зокрема: І. Беха, Г. Васяновича, Н. Волкової, М. Євтуха, І. Зязюна, М. Красовицького, В. Кременя, Л. Кулагіної, І. Лебідя, Е. Помиткіна, О. Савченко, В. Сухомлинського, К. Ушинського, К. Чорної, П. Щербаня та ін. Провідною думкою сучасних педагогів є актуальність та необхідність докорінно переглянути та переосмислити систему виховання, освіти і навчання, оновити зміст, форми і методи духовно-морального становлення особистості на основі гуманізації життєдіяльності учня, створити ефективні умови для самореалізації особистості у різних видах діяльності. Зокрема І. Бех зазначає, що “мораль постає як практично-оціночний спосіб ставлення людини до дійсності, вона регулює поведінку людей із позиції ставлення принципового протиставлення добра і зла, належного і бажаного” [3, 123]. Особливо важливою проблемою є моральне виховання молодших школярів у виховному полі кінця ХХ – початку ХХІ ст., пошук ефективних шляхів і засобів його реалізації, що й обумовило вибір теми даної статті.

Метою статті є виявлення та обґрунтування ідей морального виховання молодших школярів у виховному полі кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Вклад основного матеріалу. Ідеї морального виховання молодших школярів в сьогоднішній відображає розроблена нами *структурно-змістова модель* цього важливого напрямку у вихованні і розвитку особистості. Складовими моделі визначаємо наступне: поняття “моральне виховання”; теоретико-методологічна основа його здійснення, мета і завдання, шляхи їх реалізації, суб’єкти педагогічної взаємодії та виховного впливу, зміст, форми і методи, критерії вихованості.

У низці визначень морального виховання (Т. Аболіна, С. Тищенко, К. Чорна та ін.) спільним є розуміння його як цілеспрямованого процесу оволодіння дітьми моральними категоріями, цінностями, принципами, ідеалами, виробленими людством і прийнятими суспільством на рівні власних переконань, дотримання їх як звичних форм особистої поведінки. Ефективність цього процесу залежить від ефективності організації життя школярів з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей.

Важливими елементами проблеми морального виховання виступають поняття “моральні цінності”, “моральність”. До моральних цінностей

відносять різні форми моральної свідомості: особистісні переконання щодо норм і принципів належної поведінки людини як громадянина, суспільні і моральні ідеали; етичні уявлення про життя і смерть, справедливість і несправедливість, гуманістичність людських відносин, добро і зло та ін.; моральні почуття – обов’язку, совісті, відповідальності, честі й гідності. Моральні цінності зазнають деформації у тому разі, коли домінуючими орієнтаціями в житті людини стають комфорт, споживання, прагнення до насолод. Як зазначає С. Тищенко, найбільш сенситивним для розвитку моральних цінностей вважається дошкільний і молодший шкільний вік. Конкретний зміст моральних цінностей дітей на цих вікових етапах визначається тими етичними оцінками, які дають їхнім учинкам дорослі. Позитивна оцінка з боку оточення породжує в дитини почуття задоволення своїми вчинками і самою собою як такою, що вчиняє правильно, негативна – породжує докори сумління, почуття провини і супроводжується негативним самосприйняттям [7, 526].

Моральне виховання є складовою християнського виховання. У сучасному науково-педагогічному дискурсі (В. Андрущенко, І. Бех, Г. Васянович, О. Вишневський, В. Скотний та ін.) розглядаються ідеї морального виховання в релігійній педагогіці, оскільки наше суспільство поступово підходить до визнання й опанування етичних основ християнства, від яких воно було штучно відлучене протягом багатьох десятиліть і до яких у більшості людей навіть було сформоване різко негативне ставлення. Все частіше мова йде про раціональне використання досвіду релігійного виховання щодо завдань сучасної педагогіки. У контексті нашого дослідження важливо розуміти, що християнські моральні цінності є найбільш стійкими, універсальними, не підвладними політичній та ідеологічній кон’юктурі, мають гуманістичне значення, абсолютний характер і, що найважливіше для виховання, позитивну спрямованість.

Безвідносно до історичних епох моральні цінності мають неперехідний характер, а моральні вимоги передаються від покоління до покоління. Це стосується передусім норм регулювання відносин між людьми: настанов не красти, не вбивати, шанувати батьків, допомагати один одному, виконувати обіцянки, говорити правду тощо.

У досвіді релігійного морального виховання мета формування духовності особистості конкретизується через систему таких ідей:

- пробудження в дітей бажання бути моральними;

- формування в учнів ставлення до християнських цінностей як до основи розвитку суспільно значущих рис і якостей особистості;
- розвиток моральної свідомості, моральної культури, чеснот і позитивних моральних якостей, спонукання до самовдосконалення;
- розуміння сутнісних питань про сенс і мету життя людини;
- толерантне ставлення до інших культур і традицій.

Очевидно, що християнські моральні цінності мають загальнолюдське значення. Це головні людські цінності, що більшою чи меншою мірою визначають всі інші етичні цінності: життя, істина, добро, свобода, краса тощо, а також чесноти: справедливість, сміливість, правдивість, щирість, любов до ближнього, вірність, довіра, скромність, відданість.

Теоретико-методологічною основою морального виховання молодших школярів є засади гуманістичної моралі, яка розглядає людину в її тілесно-духовній цілісності. Сутність гуманістичної моралі полягає в тому, щоб забезпечити баланс особистого і громадського блага, гармонізувати процес людського спілкування за допомогою системи моральних принципів: гуманізму, індивідуалізму, колективізму, альтруїзму, толерантності [11, 523].

Метою морального виховання молодших школярів є становлення морально стійкої, цілісної особистості. Шляхами реалізації поставленої мети в умовах сучасної початкової школи є оновлення змісту, форм і методів виховання, розробка та застосування оригінальних педагогічних технологій, нових підходів, які відповідають потребам розвитку особистості, сприяють розкриттю та реалізації її талантів, духовно-емоційних, розумових і фізичних здібностей; підвищення ефективності сімейного та родинного виховання тощо. Одним із засобів у досягненні мети морального виховання молодших школярів є дитячі періодичні видання (як світські, так і релігійні), які уводять дитину у світ соціокультурної дійсності, заснованої на морально-етичних нормах та цінностях.

Суб'єкти педагогічної взаємодії та виховного впливу в процесі морального виховання молодших школярів визначені в системі: "вчитель – учень початкової школи – сім'я", а також сюди слід включити Церкву, учнівську та міську/сільську громаду, позашкільні формальні та неформальні організації, засоби масової інформації, довідля. Однак, центральним суб'єктом є молодший школяр.

Молодший шкільний вік (з 6 – 7 до 10 років)

дуже важливий у розвитку дитини, оскільки саме у цей період укріплюються основні компоненти фізично-тілесної (хребет, серце, мозок, м'язи, зв'язки суглобів), психічно-емоційної (самоусвідомлення, самооцінка,) та інтелектуально-раціональної (початки аналізу, вольові зусилля тощо) структури особистості дитини. Як зазначає О. Степанов [4, 67 – 68], у школі провідною діяльністю молодшого школяра стає учіння, основною метою якого є засвоєння наукових знань, формування навичок і вмінь, розвиток мислення. У навчанні триває формування особистості молодшого школяра, значний вплив на що здійснює спілкування з учителем і ровесниками, життя в дитячому колективі. Молодші школярі безвідмовно визнають авторитет учителя і наслідують його (погляди, манеру поведінки тощо). Дружба з ровесниками у цей період має ситуативний характер і є нестійкою. Перебуваючи в колективі, молодший школяр навчається керувати своїми емоціями, вгамовувати імпульсивні дії, що зумовлюють розвиток таких вольових якостей, як витримка, дисциплінованість, наполегливість тощо. Систематична оцінка діяльності учня учителем, оцінювання його особистих якостей дорослими і ровесниками сприяє формуванню самосвідомості і самооцінки [4, 68]. Тривалий і складний процес формування моральних почуттів у молодших школярів має такі особливості: моральні почуття розвиваються на основі знань, поступового засвоєння моральних понять, оцінок; на цих знаннях будуються власні моральні судження; у процесі набування дітьми знань формуються перші елементарні поняття про мораль, суть яких розкривається для дітей лише в процесі їх життєвої практики і які виражені в словах – "хоробий", "чесний", "добрий", "щедрий", "акуратний" тощо; моральні якості виражаються в надзвичайно різноманітних вчинках учня і в різних ситуаціях, причому кожне моральне почуття вплетене у клубок різноманітних переживань, ставлень, що виступають в оцінці певного факту [5, 50].

Моральна настанова, у конкретизації оцінок: "добре" – "погано" пронизує усю різноманітну діяльність молодшого школяра, а також його емоційну та інтелектуальну сфери. Тому моральне виховання у школі є не тільки особливим напрямом виховання, але й аспектом інших.

Зміст морального виховання молодших школярів визначається суспільною мораллю. Як зазначає К. Чорна, пріоритетним чинником розбудови демократичного громадянського суспільства є гуманістична мораль – спосіб духовно-практичного освоєння світу особистістю.

Вона ґрунтується на визнанні людини найбільшою цінністю, а її права пріоритетними над інтересами і суспільства, і держави [10, 123].

Моральне виховання молодших школярів у сучасних умовах початкової школи здійснюється у формах і змісті процесу вивчення навчальних предметів, у формах позакласної та позашкільної роботи, з використанням традиційних та інноваційних навчально-виховних методів, зокрема засобами дитячої періодики.

Критерієм вихованості в процесі морального виховання постає сформована відповідно до вікових особливостей молодшого школяра моральність. Як зазначає В. Киричок, моральність означає реальний стан моральної свідомості, стосунки, вчинки людей, тобто те, *що є*, на протипагу чи у співвідношенні до того, *що мало би бути* [6, 527]. Таким чином, моральність як ознака і рівень моральної культури особистості є мораллю, перевіреною у повсякденні на практиці життя, що виявляє себе у поведінці, вчинках у найрізноманітніших життєвих ситуаціях молодшого школяра і визначається як доброчесність, порядність, людяність. Усі ці означення можемо передати міждисциплінарним поняттям “чеснота” або “людська чеснота”, оскільки його зміст є чинним і використовується як категорія, тобто універсальне поняття, у пізнавальному просторі низки наук: філософії, психології, релігієзнавства (християнська етика), педагогіки. Причому кожне із визначень поняття “чеснота” у межах цих наук має свої відтінки значення.

У первісному, нейтральному, визначенні чеснота – це позитивна моральна риса у характері людини; доброчесність [9, 316]. У філософському визначенні поняття “чеснота”, “людська чеснота” асоціюється із сферою етики і моралі і, відповідно, набуває значення моральної цінності. Як зазначає Т. Аболіна, моральні цінності – це 1) осмислені моральною свідомістю, етично обґрунтовані належні доброчесності й відповідні їм норми поведінки (мудрість, мужність, толерантність, вірність, правдивість, щирість та ін.); 2) узагальнений зміст основних етичних понять (добро і зло, справедливість, щастя, гідність, честь, обов’язок тощо) і принципів (альтруїзм, гуманізм, благоговіння перед життям та ін.); 3) безпосередньо значимі для людини універсальні зразки, вимоги, ідеали моралі, які мають самостійний статус, схвалюються суспільною думкою, знаходять втілення в праві, релігії, мистецтві, філософії [2, 708]. Причому мова йде про моральні цінності як універсальні, вселюдські – ті, що прийняті (чи можуть бути

прийнятими) різними народами, культурами, націями.

У релігійному визначенні чеснота – це схильність постійно чинити добрі справи; позитивна моральна властивість характеру людини, що визначається її волею і вчинками. Існує три теологічні чесноти (Віра, Надія, Любов) і моральні, які стосуються насамперед нас самих і нашого ближнього. Це сім головних чеснот: покора, послух, лагідність, щедрість, поміркованість у споживанні їжі та напиктів, чистота і ревність у доброму. Покора стосується нашої честі, послух – нашої свободи, лагідність (терпеливість) – нашого розуму, щедрість – нашої власності, поміркованість у їді, як і чистота, стосуються нашого тіла, ревність у доброму – нашої праці. Кожну людину повинні прикрашати лагідність і щедрість. Ці чесноти називають головними чеснотами, бо кожна з них є джерелом подальших чеснот. Справедливою людиною називаємо того, хто кожному віддає те, що йому належить: Богові – честь, владі – послух, підлеглим – нагороду чи кару, собі рівним – справжню любов ближнього. Стримана людина в усьому дотримується міри, користується земними благами лише настільки, наскільки це є необхідним для досягнення вічних благ. Наприклад, їсть і п’є стільки, скільки потрібно для підтримання життя і здоров’я. Вона не виявляє надмірного прагнення до почесей, слави, розваг чи інших чуттєвих розкошів. Однак, стриманість не полягає у тому, щоб обмежувати себе у найнеобхіднішому, і тим самим ставити під загрозу своє життя, здоров’я, втрачати здатність робити добро. Такій стриманості бракує мудрості. Головним чеснотам протистоять сім головних гріхів, негативних рис характеру і вчинків людини, відповідно: Доброчесність – Хтивість, Стриманість – Нестриманість, Щедрість – Захланність, Старанність – Лінивість, Лагідність – Гнів, Добррозичливість – Заздрість, Смирненість – Гордия [8].

Як бачимо, теоретичне визначення і обґрунтування поняття “людські чесноти” має два аспекти: світський та релігійний, які в цілому не суперечать один одному, а лише доповнюють, залишаючи за людиною право бути віруючою чи атеїстом. Однак усі – філософські, психологічні, теологічні – визначення людських чеснот можемо звести до основних ідей: поняття людських чеснот пов’язане із сферою визначень моралі, що дозволяє розглядати феномен людських чеснот як педагогічну проблему, моральну цінність, критерій вихованості; смисловими концептами людських чеснот, як і їх протилежностей –

**ІДЕЇ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ВИХОВНОМУ ПОЛІ
КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

ганебних вчинків (гріхів) – є, відповідно: поняття “Добро” і “Зло”; незважаючи на різні методологічні підходи у філософії, психології, теології, фіксуємо ідентичність визначень людських чеснот як конструктивних, таких, що покликані удосконалити людину у її духовній, тілесній та інтелектуальній сутності, у її стосунках з іншими людьми та оточуючим світом – з природним довкіллям та соціальними інститутами (держава, Церква, влада, сім’я); позитивний, конструктивний зміст понять людських чеснот як критерію морального виховання покликаний уберегти людину від руйнування себе і навколишнього світу, від занепаду і знищення, що було актуально завжди і особливо в освітньому просторі сьогодення – часі технізації та глобалізації, демократизації та гуманізації.

Висновки. Ідеї морального виховання молодших школярів у виховному полі кінця ХХ – початку ХХІ ст. передбачають вироблення моральних вимог, що відкладаються в свідомості дитини у вигляді норм, принципів, ідеалів, понять тощо. Це завдання виконується у поєднанні досвіду світського та релігійного виховання. Критерієм ефективності морального виховання є моральність молодшого школяра, яка виявляє себе у його повсякденній поведінці у формі вчинків, переконань, нахилів, почуттів, звичок, стійких моральних якостей, доброчесності тощо.

1. Аболіна Т. Мораль / Т. Аболіна, І. Надольний // *Філософський енциклопедичний словник*. – К.: Абрис, 2002. – 744 с. – С. 397 – 398.

2. Аболіна Т. Цінності моралі / Т. Аболіна //

Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 744 с. – С. 708 – 709.

3. Бех І.Д. Виховання сучасної вузівської молоді / І.Д. Бех // *Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи*. Зб. наук. праць. – К.: Знання, 2000. – 520 с.

4. Вік молодший шкільний // *Психологічна енциклопедія [Автор-упорядник Степанов О.М.]*. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с. – С. 67 – 68.

5. Загальна психологія: навч. посібник / За ред. Скрипченко О., Волинської Л. та ін. – К.: “А.П.Н.”, 1999. – 463 с.

6. Киричок В.А. Моральність / В.А.Киричок // *Енциклопедія освіти // Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень*. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С. 526 – 527.

7. Тищенко С. Моральні цінності / С.Тищенко // *Енциклопедія освіти // Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень*. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С. 525 – 526.

8. Християнська праведність: чеснота. Різновидності християнської чесноти [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.traducionalist.info/blog/khristijanska_pravednist_chesnota/2012-03-20-2583

9. Чеснота // *Словник української мови: В II томах*. – Т. II. – К. Наукова думка, 1980. – 700 с. – С. 316.

10. Чорна К.І. Виховання сучасної вузівської молоді / К. Чорна // *Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи*: Зб. наук. праць. – К.: Знання, 2000. – 520 с.

11. Чорна К.І. Моральне виховання / К. Чорна // *Енциклопедія освіти // Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень*. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С. 523 – 524.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2015

“Добре слухати і добре відповідати – це одне із найбільш бездоганних ознак, які тільки можливі в розмові”.

*Франсуа де Ларошук
французький письменник*

“Насолода від спілкування – основна ознака дружби”.

*Аристотель
давньогрецький філософ*

“Тільки спілкування виліковує від самовпевненості, нерішучості, дурної сором’язливості, тільки вільний і невимушений обмін думками дає можливість вивчати людей, перевіряти їх, розпізнавати і порівнювати себе з ними”.

*Люк де Клап’є Вовенарг
французький письменник*

